

## СПІР ПРО ПРАВО ЯК МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ КРИТЕРІЙ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРОВАДЖЕНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

### DISPUTE OVER A RIGHT AS A SUBSTANTIVE LAW CRITERION FOR THE DIFFERENTIATION OF CIVIL PROCEDURE PROCEEDINGS

Бобрик В.І., д.ю.н., професор,  
завідувач відділу приватного права та процесу

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва  
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України*

Савчин Н.М., к.ю.н., доцент,  
асистент кафедри процесуального права

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

У статті розглядається спір про право як ключовий матеріально-правовий критерій, що визначає диференціацію проваджень у цивільному судочинстві України. Аналізується юридична природа спору про право, його виникнення в матеріальних правовідносинах та прояв у процесуальних відносинах. Особливу увагу приділено розмежуванню позовного провадження від наказного та окремого, обґрунтовуючи, що спір про право є визначальною ознакою першого типу провадження. У статті підкреслюється, що цивільне судочинство України структуроване на основі горизонтальної диференціації, яка включає позовне, наказне та окреме провадження. Спір про право трактується як індивідуальний юридичний конфлікт між суб'єктами матеріальних правовідносин, який виникає через розбіжності у розумінні їх суб'єктивних прав та обов'язків. Відсутність спору про право в наказному та окремому провадженні вказує на їх безспірний характер. Проаналізовано нормативні положення ЦПК України, які підтверджують, що позовне провадження спрямоване на вирішення спору про право. Автори звертають увагу на обмеженість судових процедур в інших провадженнях, зокрема відсутність судових засідань у наказному провадженні або інституту мирових угод в окремому. Дослідження спирається на теоретичні та практичні аспекти, розглядає думки провідних вчених, міжнародну практику, включаючи прецеденти ЄСПЛ. У підсумку наголошується, що спір про право є не лише критерієм розмежування видів проваджень, але й організуючим фактором позовного процесу, забезпечуючи цілісність системи цивільного судочинства. Результати роботи становлять інтерес для науковців, практиків і законодавців, сприяючи вдосконаленню цивільного процесуального законодавства.

**Ключові слова:** спір про право, цивільне судочинство, судовий розгляд, позовне провадження, наказне провадження, окреме провадження, диференціація проваджень, матеріальне право, процесуальне право, цивільні справи, юридичний конфлікт.

The article examines the dispute over a right as a key substantive law criterion that determines the differentiation of proceedings in the civil justice system of Ukraine. It analyzes the legal nature of the dispute over a right, its origin in substantive legal relations, and its manifestation in procedural relations. Special attention is given to distinguishing claim proceedings from order and separate proceedings, justifying that the dispute over a right is a defining characteristic of the first type of proceeding. The article emphasizes that the civil justice system of Ukraine is structured based on horizontal differentiation, which includes claim, order, and separate proceedings. The dispute over a right is understood as an individual legal conflict between subjects of substantive legal relations arising from disagreements in the understanding of their subjective rights and obligations. The absence of a dispute over a right in order and separate proceedings indicates their non-contentious nature. The normative provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine are analyzed, confirming that claim proceedings are aimed at resolving disputes over rights. The authors draw attention to the limited judicial procedures in other types of proceedings, notably the absence of court hearings in order proceedings or the institution of settlements in separate proceedings. The study is based on theoretical and practical aspects, considers the opinions of leading scholars, and includes international practice, such as case law from the European Court of Human Rights. In conclusion, it is emphasized that the dispute over a right is not only a criterion for distinguishing types of proceedings, but also an organizing factor of the claim process, ensuring the integrity of the civil justice system. The results of the study are of interest to scholars, practitioners, and legislators, contributing to the improvement of civil procedural legislation.

**Key words:** dispute over a right, civil justice, judicial proceedings, claim proceedings, order proceedings, separate proceedings, differentiation of proceedings, substantive law, procedural law, civil cases, legal conflict.

**Постановка проблеми.** Цивільне процесуальне законодавство не тільки України, але й інших країн світу не передбачає єдиного (універсального) порядку розгляду всіх категорій справ. Не всі питання можуть бути предметом однакового ставлення, а тому один формат судового розгляду для інших категорій справ не підходить. Все це призводить до існування багатьох форматів, які визначають особливий порядок розгляду та вирішення певної категорії справи [1]. На думку О.С. Ткачука, ускладнення матеріальних правовідносин, об'єктивна необхідність у забезпеченні ефективного захисту різноманітних за своєю природою суб'єктивних прав, свобод та інтересів викликає потребу диференціації цивільної процесуальної форми з метою максимальної її «гнучкості» й адаптованості до специфіки різних об'єктів захисту [2, с. 72–73]. В такому ж контексті С. О. Короед зазначає, що диференціація судових процедур покликана підвищити ефективність цивільного судочинства з огляду на матеріально-правові та процесуальні особливості певних категорій справ. А відтак, цивільний процес має бути гнучким,

тобто передбачати найбільш оптимальні шляхи досягнення завдання цивільного судочинства, зокрема за рахунок встановлення особливих (спрощених) порядків розгляду і вирішення певних категорій цивільних справ, для яких застосування загального позовного порядку є недоцільним [3, с. 649–650]. Отже, диференціація цивільного судочинства на провадження покликана взяти до уваги об'єктивні особливості певних категорій цивільних справ, ігнорування яких не дозволить побудувати оптимальну модель правосуддя та ефективно виконати поставлені перед цивільним процесом завдання.

Згідно ч. 2 ст. 19 ЦПК України «цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження». Крім того, «суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання

дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду» (ч. 8 ст. 19 ЦПК України) [4]. Позовне, наказне та окреме провадження – це традиційні види проваджень, особливістю яких є те, що суд першої інстанції повинен в рамках таких проваджень вирішити цивільну справу по суті. Щодо проваджень, які вказані в ч. 8 ст. 19 ЦПК України, їх об'єднує те, що справа по суті вже була розглянута іншим юрисдикційним органом (третейським судом, міжнародним комерційним арбітражем, іноземним судом), а державний суд у межах цивільного судочинства повинен вирішити тільки деякі процесуальні питання (наприклад, пов'язані з виконанням рішення). Через те, що в останніх провадженнях юрисдикційний орган у справі вже дав відповідь на поставлене питання, спір про право, який його піднімає, не може бути тут критерієм диференціації. Тому він має значення тільки для традиційних видів проваджень цивільного судочинства.

**Стан опрацювання.** Дослідження впливу матеріального права на диференціацію проваджень цивільного судочинства проводилося в працях таких науковців як М.І. Балюк, В.В. Комаров, О.С. Корось, О.А. Логінов, Д.Д. Луспенник, Н.Ю. Сакара, О.С. Ткачук, О.О. Штефан тощо. Тим не менше, питання природи спору про право, його сутності та співвідношення з цивільною справою викликає гострі наукові дискусії, які, в свою чергу, позначаються на суперечливій практиці застосування даного поняття судами України. Тому дослідження спору про право як матеріально-правового критерію диференціації проваджень цивільного судочинства має неабияке теоретичне та практичне значення.

**Мета статті** полягає у визначенні юридичної природи спору про право, його зародження в матеріальних правовідносинах та прояву в цивільних процесуальних відносинах, а також впливи на розмежування позовного провадження від окремого та наказного.

**Виклад основного матеріалу.** Незважаючи на інтенсивне використання такого поняття як «спір про право» процесуальною наукою, дане правове явище бере свій початок з матеріальних правовідносин.

Матеріально-правові норми визначають поведінку між фізичними та юридичними особами в загальній формі. Закон чи інше джерело права не перераховує конкретні права та обов'язки певних осіб та як їм слід вчинити у даному випадку. У зв'язку з цим виникає потреба у конкретизації правових норм. У більшості випадків особи роблять однакові висновки із фактичних обставин, що склалися між ними та правових норм. Проте, в ряді випадків між такими суб'єктами є розбіжність з цього приводу. Ця розбіжність щодо їхніх суб'єктивних прав та обов'язків призводить до появи спору про право.

Спір про право виступає індивідуальним юридичним конфліктом між суб'єктами (фізичними та юридичними особами, державою та територіальною громадою) матеріальних правовідносин, зіткненням їх інтересів та бажань. Як відомо, суб'єктивне цивільне право володіє певним змістом, елементом якого є «право на чужі дії», які на вимогу уповноваженої особи зобов'язують суб'єкт має здійснити в силу свого статусу. У такому спорі його учасники один одному протистоять, але через їх рівноправне становище в цивільних відносинах, даний конфлікт не може бути вирішений волею та бажанням однієї сторони [5, с. 8].

Спір про право виникає внаслідок розвитку охоронних матеріальних правовідносин. Відсутність результативних дій між конфліктними сторонами по його вирішенні призводить до появи позовного провадження, предметом судового розгляду яких стають охоронні матеріальні правовідносини.

Виходячи з вищенаведеного, М.І. Балюк та Д.Д. Луспенник «під спором про право розуміють опір, перешкоду у здійсненні цивільного права, яка, згідно із законом, може бути усунена за допомогою суду. Наявність спору про

право виникає в тому разі, коли одна сторона стверджує про наявність у неї відповідного права, а інша – про його відсутність» [6].

Отже, непорозуміння в суб'єктивних правах та обов'язках, яке виражається в порушенні, невизнанні та оспоренні цивільних прав утворює між учасниками цивільних відносин спір про право.

Аналіз чинного ЦПК України дає змогу стверджувати, що позовне провадження характеризується спором про право, в той час як наказне та окреме провадження позбавлені такої властивості. Дана ознака позовного провадження стала аксіоматичною в науці цивільного процесу. Абсолютна більшість процесуалістів, коли проводять загальну характеристику позовного провадження, вказують на таку його ознаку, як спрямованість на вирішення спору про право. Указана ознака настільки поширилася в теорії цивільного процесу, що з сфери науки перейшла до навчального процесу [7, с. 21]. Завдяки спору про право у справах позовного провадження існує матеріально-правова вимога, яка направлена на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Вона виступає складовим елементом позову, від назви якого походить назва всього виду провадження цивільного судочинства.

Відсутність спору про право при розгляді цивільних справ окремого провадження підтверджується законодавчо. Зокрема, якщо під час розгляду справ окремого провадження виникає спір про право, суд залишає заяву без розгляду (ч. 6 ст. 294 ЦПК України). Свого часу існувало аналогічне застереження для справ наказного провадження. Так, редакція ЦПК України до 2017 чітко передбачала неможливість порушення наказного провадження, якщо «із заяви і поданих документів вбачається спір про право» (п. 2 ч. 3 ст. 100). Наразі такого застереження в законі не передбачено, але згідно ч. 3 ст. 19 ЦПК України «наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо» [4].

Таким чином, спір про право виступає важливим об'єктом цивільних процесуальних правовідносин у позовному провадженні. В окремому та наказному, згідно чинного цивільного процесуального законодавства України, він не повинен проявлятися.

Не всі науковці підтримують думку про належність до позовного провадження спірних цивільних справ. Так, І.В. Решетнікова, характеризуючи позовне провадження, стверджує, що воно, у виняткових випадках, може стосуватися вирішення безспірних справ, коли суд розриває шлюб за спільним позовом подружжя, що має неповнолітніх дітей [8, с. 377]. Але така позиція суперечить вітчизняному ЦПК України, що правильно відносить таку категорію цивільних справ до процедури окремого провадження (ч. 3 ст. 293): в цій ситуації не має спору про право, оскільки як чоловік, так і жінка бажають розірвати шлюб. О.В. Аргунов стверджує, що позовне провадження може бути безспірним, у ситуації визнання позову відповідачем. Далі він вказує, що спір про право виступає динамічною категорією, наявність чи відсутність якого визначається залежно від різних стадій процесу. В кінцевому результаті автор робить висновок, що спір про право не може бути критерієм розмежування позовного та окремого провадження, оскільки наперед тільки припускається існування такого спору чи його відсутність. Тому таким критерієм має стати презумпція спірності чи безспірності вимог [8, с. 377]. Але з такою думкою погодитися не можна. Визнання позову відповідачем у жодному разі не буде заперечувати того факту, що між ним та позивачем існував спір. Мотиви, чому відповідач не хотів добровільно виконати своє зобов'язання, а потім, після відкриття провадження у справі, передумав, значення не мають. Щодо презумпції спору про право, то законо-

давчо така презумпція ніде не закріплена, як і не вказані наслідки її оспорення. Законодавець говорить за спір про право як доконаний факт, який відбувся в минулому в рамках розвитку матеріальних правовідносин. На вирішення (врегулювання) спору про право націлена поведінка суду та учасників процесу. Крім того, в ряді випадків відкриття позовного провадження дозволяється при дотриманні досудових процедур врегулювання спору та інформуванні суду про їх застосування. Зокрема, п. 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК України зобов'язує позивача вказати в тексті позовної заяви «відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися». Якщо особа повинна інформувати суд про спроби врегулювання спору про право з наведенням доказів, очевидно, що в цій ситуації немає жодних підстав говорити про існування презумпції спору про право, оскільки наданими доказами прямо підтверджується існування між двома сторонами певного правового конфлікту. У цій ситуації нічого припускати не треба, позовне провадження обумовлено спором про право, а не його припущенням.

Таким чином, спрямування позовного провадження на вирішення спору про право виступає найбільш визначальною ознакою цього порядку, яке підтримується практично всіма вченими-процесуалістами в теорії цивільного процесу. Її відсутність в окремому та наказному провадженні вказує, що спір про право виступає детермінантою провадження цивільного судочинства, в межах яких вирішується цивільна справа по суті. Навіть, якби цивільним процесуальним законодавством була передбачена можливість розгляду в порядку позовного провадження безспірних справ, це було б винятком, а не загальним правилом, що має змінити погляд на природу позовного провадження можуть розглядатися спірні та безспірні справи. Тим більше, що історично колись у межах позовного провадження вирішувалися всі цивільні справи. Зокрема, в Стародавньому Римі таким порядком розглядалися як спірні, так і безспірні цивільні справи (відпущення раба на волю, усиновлення, звільнення від батьківської влади) [9, с. 371].

Згідно ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [10]. Відштовхуючись від цього, ЄСПЛ вказав, що застосування ст. 6 можливо тільки за наявності спору, який стосується прав та обов'язків, що визнаються національним законодавством та мають цивільний характер [11, с. 5–14]. Внаслідок цього Н.Ю. Сакара, враховуючи зміст норм ЦПК України, що унеможливають наявність спору про право в справах наказного та окремого провадження, стверджує про поширеність п. 1 ст. 6 Конвенції тільки на справи позовного провадження [12, с. 15]. Але, як показала практика ЄСПЛ, ст. 6 Європейської конвенції з прав людини поширюється і на безспірні справи (справа «Наталія Михайленко проти України» [13]). Виходить, що

поняття «спору про право» згідно прецедентною практикою ЄСПЛ тлумачиться широко, охоплюючи не тільки питання захисту, але й охорони прав, свобод та інтересів. Подібне розуміння «спору про право» пов'язане з гарантуванням права на доступ до суду, а не проведенням диференціації проваджень у цивільному процесі за національним законодавством.

Спір про право, будучи переданим на судовий розгляд, перетворюється в цивільну справу. Зокрема, В.Г. Перепелюк визначає поняття судової справи (для цивілістичних видів судового процесу) як правове питання, яке виникло з певного виду матеріальних правовідносин і передане на розгляд суду цивільної, господарської чи адміністративної юрисдикції [14, с. 9–13]. Спір про право є передумовою та змістом цивільної справи. При цьому цивільна справа виникає лише у разі передачі особою спору про право оформленого в позовну заяву на вирішення суду за встановленою законодавством процедурою та існує лише в межах її розгляду судом. Проте, спір про право як правовий конфлікт може існувати поза судовою справою (судочинством), як до її відкриття, так і після її припинення [8, с. 292].

Спір про право не тільки виступає матеріально-правовим критерієм розмежування проваджень у цивільному процесі. Він організовує цивільні процесуальні правовідносини в позовному провадженні в єдину систему. Весь порядок розгляду та вирішення цивільних справ позовного провадження націлений на врегулювання чи вирішення спору про право. Для цього придумано багато процедур, таких як обмін судовими доказами та заявами по суті спору, врегулювання спору за участі судді, укладення та затвердження мирової угоди, проведення судового засідання, участь у судових дебатах тощо. Їх сенс полягає в тому, що сторони повинні перед судом, змагаючись один з одним, довести свою правоту в існуючому правовому конфлікті. Багато таких процедур для справ наказного чи окремого провадження не передбачені в силу їх безспірного характеру. Зокрема, судові засідання для наказного провадження не проводяться, як для окремого провадження не притаманний інститут мирових угод.

**Висновки.** Цивільне судочинство не має єдиного порядку розгляду всіх цивільних справ. Передбачити його об'єктивно неможливо, бо в такому разі прийдеться ігнорувати матеріально-правові особливості справи, що позначиться на ефективності її розгляду та вирішення. Це вказує на похідний характер цивільного судочинства від матеріального права. Найбільш яскраво у системному плані він демонструється на рівні горизонтальної диференціації цивільного судочинства на певні провадження: позовне, наказне та окреме. Переважна більшість науковців сходяться в думці, що критерієм диференціації даних проваджень виступає спір про право, який є матеріально-правовою категорією, оскільки зароджується в матеріальних правовідносинах та може існувати поза судовим процесом. Виступаючи визначальною ознакою позовного провадження, спір про право відіграє фундаментальне значення для організації всього порядку розгляду і вирішення цивільних справ даної категорії.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Menkel-Meadow Carrie, Dispute Processing and Conflict Resolution: Theory, Practice and Police. By Carrie Menkel-Meadow. Farnham : Ashgate Press. 2003. 544 p.
2. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 547 с.
3. Короед С.О. Пропорційність – нова засада цивільного судочинства: аналіз положень проекту нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 649–651.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page> (дата звернення: 08.06.2025).
5. Васильев С.В. Деликтное судопроизводство (Судопроизводство о возмещении вреда): Учебное пособие. Издание второе. Харьков: ООО «Одиссей», 2006. 448 с.

6. Балюк М.І., Луспеник Д.Д. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації і пропозиції. Харків: Харків юридичний, 2008. 708 с.
7. Логінов О.А., Штефан О.О. Цивільний процес України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 368 с.
8. Бобрик В.І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.
9. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Особлива частина. Підручник. Книга 1. Ужгород: PIK-У, 2023. 524 с.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text) (дата звернення: 11.06.2025).
11. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2013. С. 5–14. URL: [https://www.echr.coe.int/Documents/Guide\\_Art\\_6\\_UKR.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf) (дата звернення: 11.06.2025).
12. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві: навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.
13. Judgment The European Court of Human Rights 30.05.2013. Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2249069/11%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2249069/11%22]}) (дата звернення: 13.06.2025).
14. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.